

Snježana Šušnjara

Razvoj pedagogike in šolstva v Bosni in Hercegovini od konca druge svetovne vojne do leta 1970

Povzetek: Takoj po končani drugi svetovni vojni se je v Bosni in Hercegovini začel intenziven razvoj celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema. Tako hiter napredek je bil pogojen s potrebami gospodarskega razvoja, industrializacijo in prehodom delovne sile iz kmetijske panoge, pa tudi s spremembami in celotni družbeno-politični strukturi ter »potrebi, da vsi delovni ljudje in državljani s svojim odločanjem in delovanjem sodelujejo v razvoju socialistične družbe« (Hromadžić 1982, str. 4–5). Hitro naraščanje natalitete v letih po drugi svetovni vojni in pomemben porast števila otrok v osnovni šoli sta pripeljala do nenehnega razkoraka med številom učencev in razpoložljivostjo šolskih prostorov ter učiteljev. V bosansko-hercegovskih šolah so prevladovala načela tako imenovane stare šole, ki so temeljila na verbalizmu, intelektualizmu in šibki usmerjenosti v življenje ter prakso. Bosna in Hercegovina je po letu 1945 sprejela marksistične teorije in njihov nesporen vpliv na vzgojo in izobraževanje. Šola je postala narodna, dostopna, obvezna za vse in brezplačna. Vzgoja in izobraževanje sta bila v vlogi ustvarjanja novega socialističnega človeka. Vpliv sovjetske pedagogike je bil očiten in ta pedagogika se je v Bosni in Hercegovini poskušala prikazati kot edina možna, kar je bilo značilno za vse države »ljudske demokracije« oziroma socialistične države, nastale po drugi svetovni vojni. Pedagogika v Bosni in Hercegovini je bila torej marksistična, a tudi vse bolj usmerjena k učencu in prizadevanju, da se ga vsaj deklarativno postavi v vlogo subjekta v vzgojno-izobraževalnem procesu.

Gljučne besede: povojni razvoj, izobraževanje učiteljev, učenci, marksistična pedagogika, socialistični pristop

UDK: 37(091)

Znanstveni prispevek

Dr. Snježana Šušnjara, izredna profesorica, Univerza v Sarajevu, Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko, Franje Račkog 1, 71000 Sarajevo, Bosna in Hercegovina; e-naslov: ssusnjara@yahoo.com

Uvod

Šolstvo in pedagogika v nekdanji Bosni in Hercegovini ne moreta biti predstavljena brez vsaj delnega seznanjanja z razmerami v izobraževanju pred drugo svetovno vojno, zato bomo na začetku tega prispevka pogledali šolstvo v kontekstu prejšnjih režimov v pedagoški zgodovini Bosne in Hercegovine. V drugem delu prispevka bo prikazano, kako je potekal razvoj šolstva in pedagogike v novem socialističnem obdobju, torej po drugi svetovni vojni in nastanku socialistične jugoslovanske države ter njenih republik. Znano je, da se je v novem sistemu želelo vzpostaviti samoupravni socializem, ki so ga bile republike dolžne razvijati v okviru svojih izobraževalnih sistemov. Bosna in Hercegovina je bila leta 1945 agrarna, gospodarsko zaostala skupnost, v kateri je bilo večinsko kmečko prebivalstvo nepismeno (70 %) in je živelo v razmeroma primitivnih razmerah. V tistem času je 83 % prebivalstva živelo v vaškem okolju in mestnega prebivalstva je bilo samo 17 %. Kamberović (2000, str. 16) navaja, da je skoraj pol milijona ljudi nosilo opanke, ki so jih večinoma izdelovali sami iz goveje kože. Takšno stanje ni bilo le posledica vojnih razmer, ampak tudi predvojnega zgodovinskega razvoja države. Katastrofalnost razmer ilustrira podatek, da je v takratni zvezni vladi (23. 10. 1945) pomočnik ministra Briner moral dati pisna navodila o vedenju uslužbencev v stavbi ministrstva. Med drugim je napisal, da je prepovedano odstranjevati žarnice, pisati po stenah in vratih, metati odpadke skozi okno, pljuvati po hodnikih, ter natančno opisal uporabo toaletnih prostorov (prav tam, str. 15). Torej socialno-kulturna struktura družbe, iz katere bi morali iziti bodoči državni uslužbenci in med njimi tudi prosvetni delavci, ni bila obetavna. Zaradi specifične zgodovinske dediščine je bila nastala družba v Bosni in Hercegovini popolnoma drugačna kot v drugih delih takratne Jugoslavije. Takšna socialno-gospodarska situacija in struktura prebivalstva je karakterizirala družbo v tej republici še dolgo po vojni. Da bi lahko čim natančneje prikazali ta čas, je treba z uporabo zgodovinske metode raziskovanja pojasniti družbeno-ideološko osnovo socialističnega pristopa ter razvoj vzgojno-izobraževalnega sistema. Pri tem so analizirana dela njihovih takratnih vodilnih pedagogov, ki so v času novega režima delovali v procesu preobrazbe bosansko-hercegove družbe in spremembe njene strukture ter so sodelovali v oblikovanju posameznih oddelkov na filozofski fakulteti in tudi zapustili različna

dela na področju pedagogike. Seveda je vse potekalo pod nadzorom komunistične partije, zato se v teh delih pogosto citirajo vodilni politično-prosvetni delavci tega časa in njihovi govori ter prispevki, objavljeni v pedagoški periodiki. Pomembno je izpostaviti, da je danes pedagoška literatura, ki obravnava socialistično obdobje, redka in je nujna uporaba literature avtorjev iz preučevanega obdobja. Navedeni teksti so polni značilnih fraz za tisti čas, kar tudi lahko pomeni pristranskost dejstev in ne da jasne ter realne podobe dejanske situacije. Politika je bila prisotna povsod in je pomembno vplivala na šolstvo. Namen tega članka je predstaviti razvoj šolstva in pedagogike v Bosni in Hercegovini v času socializma ob poskusu izpostavljanja določenih predpostavk in razumevanja tega zgodovinskega obdobja z današnje perspektive.

Šolstvo v Bosni in Hercegovini pred drugo svetovno vojno

Šolstvo v Bosni in Hercegovini se je v času Avstro-Ogrske prvič gradilo načrtno in sistematično. Odprte so bile prve državne osnovne ter srednje šole in med njimi tudi učiteljišča. Učitelji so ob poučevanju in ukvarjanju s poukom urejali časopise in revije, v katerih so pisali o problemih šolstva in vzgojno-izobraževalnega procesa. Bili so prvi pobudniki in ustvarjalci pedagoških idej ter so s prevajanjem najnovejših pedagoških spoznanj Evrope bogatili pedagogiko tega obdobja, ki se je delno opirala tudi na razsvetljenstvo (Bevanda 2001, str. 274). Učitelji so bili zbiralci kulturne dediščine, v skupnosti, v katerih so živeli in delali, so prinašali časopise, promovirali so izboljšave v kmetijstvu, tako da je upravičena trditev, da v času Avstro-Ogrske v Bosni in Hercegovini »osnovna šola nikoli ni bila – še posebno ne na vasi – samo za učence. Bila je prosvetni center svojega okolja.« (Papić 1987, str. 8)

V tem času so nastali tudi prvi pedagoški časopisi, ki so bili zaslužni za razvoj takratne pedagoške misli (*Školski vjesnik*, *Učiteljska zora*, *Krščanska obitelj*, *Srpska škola*) (Bevanda 2001, str. 47–49). Večina pedagoških delavcev tega časa se je šolala v Zagrebu, Beogradu, Pragi, na Dunaju ter v Gradcu in ob vrnitvi so delali kot učitelji in profesorji. V šolstvu tega časa je prevladoval herbartizem in večina učiteljev je sledila načelom te pedagoške smeri tudi v praksi. Učitelji so, da bi dosegli svoje pravice in si izborili boljši status, oblikovali učiteljska združenja in to prakso povezovanja učiteljev srečamo tudi v poznejših obdobjih in režimih (Šušnjara 2013b, str. 57–65).

V času Kraljevine SHS je šolstvo v Bosni in Hercegovini stagniralo in lahko rečemo, da je bilo precej nerazvito. Kriza je prevladala na vseh področjih, zato tudi kulturno-prosvetno življenje ni bilo aktivno. Kazal se je velik razkorak med uradnimi stališči in zakoni ter življenjsko prakso. Vključenost otrok v šolo je bila zelo majhna in primanjkovalo je učiteljskega kadra. Za uvajanje novih reformnih usmeritev ni bilo možnosti, ker je v šolah prevladovala omenjena stara šola pod vplivom Herbartove pedagogike. Kljub temu je treba izpostaviti zanimivost tega obdobja. Če so učitelji v Avstro-Ogrski ustvarjali pedagoško dediščino, je v obdobju SHS to počel profesorski kader. Sami so se seznanjali z novimi prizadevanji v

šolstvu sosednjih držav ter tako spoznali tudi pojav in značilnosti delovne šole. Zaradi dejstva, da so se pedagogi in drugi profesorji na srednjih šolah v Bosni in Hercegovini usposabljali v tujini, so vplivi novih teorij in praks prišli tudi sem prav po njihovi zaslugi. Nova spoznanja so bila prilagojena razmeram v domovini, saj, kakor navaja Bevanda, »Bosna in Hercegovina niti ni mogla imeti tako plodnih tal za razvoj pedagogike, ker ni bilo institucionalnih okvirov za to [...]« (Bevanda 2001, str. 274).¹

V času Kraljevine Jugoslavije ni bilo centralno vodene znanstvene infrastrukture – vse je bilo predpisano, unificirano in v glavnem so se šolstvu postavljale omejitve. Šolski sistem je bil dualističen in dogmatski, vzgajalo pa se je v duhu zvestobe kralju in dinastiji (prav tam, str. 281).

Razvoj srednjih šol med obema vojnoma, še posebno učiteljskih in pedagoških šol, ki so imele profesorje pedagogike, filozofije in psihologije, je dal vzpodbudo, da se je k pedagoškim problemom v šolski praksi začelo pristopati iz širših znanstvenih pozicij. Za to obdobje je značilen intenzivnejši razvoj meščanske pedagogike, v kateri so se prekrivali teoretski koncepti delovno-aktivne šole, še posebno pa je bil prevladujoč vpliv Herbartove pedagogike. V širjenju pedagoških idej in pogledov v obdobju med obema vojnoma je posebno mesto pripadlo časopisom *Učitelj*, *Prehled*, pa tudi pedagoški biblioteki *Budučnost* (Muradbegović 1986, str. 146–151).

Politično-pedagoške implikacije razvoja šolstva po drugi svetovni vojni

V Bosni in Hercegovini je po drugi svetovni vojni prišlo do popolne družbene preobrazbe. Podoba naselij se je zaradi hitre industrializacije in prehoda delovne sile iz vasi v mesta spremenila. S sociokulturnega vidika so bile razlike med vasjo in mestom majhne, kar ilustrira tudi dejstvo, da tukaj ni bilo večjih industrijskih mest. Kot smo navedli v uvodu, je večina prebivalcev predvojnne Bosne in Hercegovine živela na podeželju (83 %) in samo 17 % je bilo mestnega prebivalstva (Kamberović 2000, str. 16). Prisilna industrializacija v času od leta 1945 do 1953 je med prebivalce vnesla nemir in razdor ter privedla do hitrega propadanja vasi. Ni se razmišljalo o tem, da so spremembe med nepripravljeno in neizobraženo prebivalstvo prišle prehitro, ampak se je pogosto uporabljalo tudi nasilno ločevanje kmeta od njegovega ognjišča ter se ga je uvajalo v nove procese, ki jih ni razumel. Prav tako se je spreminjala tudi podoba mesta. Na področjih, kjer so bile v preteklosti vasi, so se zgradili industrijski obrati in delavske barake, izginjala pa so tudi zemljišča za obdelovanje, saj so postala del mest. S prisilnim preseljevanjem kmečke populacije v industrijske predele je prišlo do vdora ruralnih elementov v mesta, ki so s seboj prinesli drugačne običaje in kulturo in vse to je pripeljalo do sporov, v katerih je na začetku zaradi številnosti zmagovala kmečka stran, katere moč je sčasoma popustila in leta 1953 dokončno usahnila (prav tam,

¹ Omeniti je treba, da je bila že ob koncu 19. stoletja, natančneje leta 1887, v Bosni in Hercegovini objavljena knjiga avtorja Jegliča, ki je obravnavala pedagogiko in predlagala metode dela učiteljev in učiteljskih pripravnikov: Jeglič, Anton Bonaventura (1850–1937). *Uzgojeslovje za učitelje i učiteljske pripravnike* (po najboljim piscima sastavio Antun Jeglič). Sarajevo: Spindler i Löschner, 1887.

str. 184–185). Očitno je, da v obdobju po vojni proces modernizacije družbe ni bil dobro sprejet pri večinskem kmečkem prebivalstvu. Najpomembnejše posledice so bile v spremembi strukture prebivalstva, kjer je opazen pojav porasta števila mestnega in zmanjšanje kmečkega prebivalstva.

Z vidika modernizacije družbe in zmanjševanja števila nepismenih, ki jih je bilo takoj po vojni kar 70 %, se je začelo intenzivno delo za razvoj celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema v Bosni in Hercegovini, ki je bil pod vplivom potreb gospodarskega razvoja, industrializacije in prehoda delovne sile iz kmetijstva, »pa tudi sprememb v celotni družbeno-politični strukturi in neizbežnosti, da vsi delovni ljudje in prebivalci s svojim odločanjem in delovanjem čim uspešneje sodelujejo v razvoju socialistične družbe« (Hromadžić 1982, str. 4–5). A tudi ta proces ni potekal gladko in brez ovir. Pomanjkanje učiteljev je bilo očitno in del prosvetnega kadra ni bil pripravljen usvajati novih idej in jih sprejeti. Ocenjevalo se je, da so imele tri četrtine učiteljskega kadra končan učiteljski tečaj namesto učiteljišča. Knjižni fond je bil majhen, a tudi povpraševanje po knjigah ni bilo spodbudno. Vaške knjižnice so bile ponekod »kup neurejenih knjig v neki omari šole, narodnega odbora ali vaške zadruga« (Dobrivojević 2011, str. 15). V določenih predelih države je bilo manj knjižnic kot v času Kraljevine Jugoslavije, čeprav se je propagiralo množično odpiranje knjižnic in domov kulture. Tako se navaja, da je bilo v Varešu pred vojno deset knjižnic, po vojni pa niti ena (prav tam). Na vzgojne cilje v letu 1945/46 so vplivale naslednje ideje: »V naši osnovni kot tudi srednji šoli se danes postavlja tudi vprašanje metod, vsebin, odnosov z dijaki in v povezavi s tem tudi vprašanje zdajšnjega učiteljskega kadra in ustvarjanje novega. V naši šoli mora čim prej zavladati duh delovne skupnosti [...] To pa sploh ni bilo lahko za veliko število starejših učiteljev [...] in pogosto je šlo tudi za popolnoma brezplodna prizadevanja, kadar je šlo za učitelje, ki so bili zavestno in načelno proti novostim.« (Papić 1981, str. 104) Najpomembnejša pridobitev v letu 1947/48 in nekaj popolnoma novega za bosansko-hercegovsko šolstvo je bilo načelno sprejeto sedemletno šolanje, saj so še naprej delovale tudi štiriletne šole, malo zaradi pomanjkanja kadra, malo pa zaradi nezadostnega odziva učencev v ruralnih okoljih (prav tam).

Diplomo učitelja je bilo možno pridobiti tudi v skrajšanih programih, po kratkih tečajih in po izražanju vdanosti politiki ter izvajanju njenih zahtev in pravil. Zato je bila razlika med naprednimi in svojemu poslanstvu predanimi učitelji in tistimi, ki so na to poslanstvo gledali kot na vsak drugi poklic. Subotić navaja, da je v petdesetih letih takratni zvezni prosvetni minister Rodoljub Čolaković pogosto poudaril: »Poslanstvo učiteljev je verjetno eno od najtežjih poslanstev in ga lahko izvajajo ljudje, ki ga razumejo kot *poslanstvo* in ga izvajajo z ustvarjalnim navdušenjem ter istočasno z neizmerno potrpežljivostjo, ljudje, ki vedo, da je njihovo delo dolgotrajen, sistematičen, vsakodnevni napor.« (Subotić 1985, str. 238)

Na tretjem plenumu SK KPJ decembra leta 1949 je prišlo do obračuna z dogmatizmom v znanosti in s tem tudi v pedagogiki. Na plenumu je bilo poudarjeno, da mora biti cilj vzgoje in izobraževanja »oblikovanje vsestransko izobraženega svobodnega graditelja socializma, ki sta mu tuja birokratizem in stereotipno razmišljanje« (Papić 1981, str. 112). Tako je prišlo do novih kvalitativnih teoretskih

razpravah in do razhoda z razumevanji, polnimi dogmatizma in birokratizma, ter do razhoda s SSSR. Ta politični obračun s stalinizmom so podprli tudi pedagogi s svojimi prispevki o sovjetski pedagogiki, ko so odkrivali negativne značilnosti tega pristopa ter razkrivali zmote v političnih in teoretskih stališčih. S tem so prispevali, navaja Filipović, »k afirmaciji dialektično-materialističnega mišljenja v pedagogiki« (Filipović 1971, str. 514).

Po razhodu z vplivom sovjetske pedagogike je bilo največ pozornosti vseh izobraževalnih subjektov usmerjene k uvajanju čim več praktičnega dela v šolo in izobraževanju bodočega delavca. Politiki so v svojih govorih to posebej izpostavljali in tako je tudi Rodoljub Čolaković, tedaj že podpredsednik vlade, na srečanju prosvetnih delavcev v Kragujevcu leta 1958 izpostavil, da je treba »zlomiti in uničiti intelektualistični duh v pouku – to pomeni rešiti eno od osnovnih težav v naši šoli. Razmaknite zidove šole! Več fizičnega dela v šoli – delavnice, več šolskih vrtov, več športnih terenov, več vsega tistega, kar bo zadovoljilo potrebe in interese učencev! Od učencev zahtevajte bistveno več predanosti delu, a pojdite po drugačni poti, in ne po utrjeni, ki ne pelje nikamor in ne pomaga razvoju ter razcvetu učenceve osebnosti [...]« (Čolaković v Subotić 1985, str. 236) Uradna prosvetna politika, ki je bila uniformirana, polna normativnosti in ni dopuščala uvajanja novih iniciativ v šolsko prakso, je poudarjala: »Nenehno moramo težiti k temu, da se naši otroci z izobraževanjem pripravljajo in vzgajajo za življenje, v katerem samo delo in njegovi rezultati odločajo o posameznikovem položaju v družbi, da se osebnost mladega človeka oblikuje na osnovah marksističnega pogleda na svet. Šola ima nezamenljivo vlogo pri razvijanju socialistične samoupravne zavesti mlade generacije, kar je bistveni pogoj, da mladi uspešno prevzemajo odgovornost za nadaljnji samoupravni razvoj naše družbe.« (Mesihović 1987, str. 4–5) V petdesetih letih se je gimnazije kritiziralo kot šole, v katerih je prevladoval elitistični duh, kjer se je podcenjevalo vsako fizično delo in ki so se imenovalе »gosposke šole«. S širjenjem mreže teh šol bi lahko prišlo do kadrovske nesorazmernosti, ker se v teh šolah »ne pripravlja splošno kvalificiranih delavcev, ampak delavce, ki bodo jutri upravljali tovarne«, od načina upravljanja tovarn pa je bila odvisna prihodnost socializma (Čolaković v Subotić 1985, str. 234–235). Čolaković je nenehno opozarjal na to nevarnost: »Duh, ki vlada v šoli, je intelektualen, ne glede na deklaracije o politehnizaciji pouka [...]« (Ibid., str. 233) V petdesetih letih se je v šolah prek tiska začelo promovirati samoupravljanje učencev, pri čemer se je poudarjalo: »[P]redmet samoupravljanja učencev je treba določati tako, da se izhaja iz splošne normativne definicije samoupravljanja (kot osnovnega družbenega odnosa), po tem iz naravne delovne zadolžitve, ki jo opravljajo učenci, in tudi glede na razvojno obdobje učencev.« (Bročić 1975, str. 17) Menil je, da samoupravljanje učencev vsebuje osnovne pogoje za pravilni razvoj mlade osebnosti ter da je to tudi način boja proti odtujenosti otrokove osebnosti, njegovih pravic in dolžnosti v procesu vzgoje in samorazvoja. Vzgojanje otrok v samoupravnih pogojih omogoča, da živijo zdravo življenje: »[V]zgojanje v tem duhu, na samoupravnem temelju je v osnovi družbeni problem – enako ekonomski in prosvetni, sociološki in filozofski, pedagoški in psihološki. To ne more biti odtujeno od integralne skrbi in interesov delavskega razreda za izgradnjo moderne samoupravne družbe.« (Arslanagić 1975, str. 8–9) Vzporedno

z razvojem šolstva se je nenehno ozaveščalo učitelje, ki naj bi svoje znanje prenašali učencem, vendar ni bilo poskrbljeno za njihov materialni položaj, kar kaže, da se status učiteljev v samoupravnem socializmu, ki je zagovarjal enakost dela, glede na prejšnja obdobja ni pomembno spremenil. Tako je Petar Mandić leta 1969 v Banjaluki na prvi okrogli mizi na temo *Položaj učiteljev v samoupravni socialistični družbi* dokazoval, da materialni položaj prosvetnih delavcev ni bil na zadovoljivi ravni, čeprav sta bili vzgoja in izobraževanje z Občim zakonom o šolstvu opredeljeni kot dejavnost izjemnega družbenega pomena. Takšno protislovno in neustrezno stanje je povzročilo prepričanje prosvetnih delavcev, da so nezadostno družbeno priznani in da je njihov materialni status nižji od drugih z enakimi kvalifikacijami v družboslovnih in naravoslovnih dejavnostih (Ilić 1989, str. 311). Da se materialni položaj učiteljev ni bistveno izboljšal niti v naslednjih letih, kažejo izjave Rodoljuba Čolakovića v intervjuju leta 1983, 25 let po tem, ko se je profesionalno ukvarjal s šolstvom: »Danes imamo, tako mislim, 150.000 učiteljev. To je v vojaškem jeziku 15 divizij in zamislite si, kaj bi lahko naredili, če bi bili v teh divizijah sami entuziasti, 'skojevci'! Veste kakšna moč je to?! [...] Ja, a pogledjte, kako so danes plačani učitelji! Ne imenujemo jih več učitelji, ampak [...] ne morem izgovoriti tega izraza, ki je zamenjal krasno ime za učitelja [...].« (Čolaković v Subotić 1985, str. 239)

Pomanjkanje šolskih prostorov in učiteljskega kadra – iskanje načinov modernizacije

Kot smo že izpostavili, se je v obdobju po drugi svetovni vojni prizadevalo ustvariti funkcionalno državo. Povsod se je gradilo in poskušalo ustvariti normalno življenje. Vseeno pa je izobraževanje zelo trpelo, saj v šolah ni bilo dovolj prostora za sprejem vseh otrok, tako da so številni otroci po več let ostali brez šolske izobrazbe in posledično so bili nepismeni, niso nadaljevali šolanja in jih je bilo treba zaposeliti. Zato so pozneje šli v večerne šole, organizirane na delavskih univerzah, da bi pridobili osnovno izobrazbo in izpolnili norme delavskega razreda (Šušnjara 2013a, str. 43). Ob tem se je v teh petdesetih letih stalno poudarjalo, da mora biti šola socialistične družbe vzgojnega značaja, »da vzgaja aktivne tvorce socialistične države« (Subotić 1985, str. 234).

Tudi kadrovske težave so bile velike, saj ni bilo dovolj učiteljev. Pri tem je pomembno izpostaviti partizanske tečaje, ki so se v času vojne izvajali na področju zunaj vojnega delovanja in na katerih se je prizadevalo borce, ki so pokazali interes za izobraževanje, usposobiti za vlogo učitelja. Iz tega kadra so izšli povojni učitelji, ki so sodelovali pri množičnem opismenjevanju in izobraževanju naroda (Šušnjara, 2013a, str. 44). Hkrati je bila prisotna tudi politična borba za ustvarjanje novih odnosov v družbi, s katerimi bi pridobivali prebivalce za sprejemanje novih načinov življenja in oblik mišljenja. Politični forumi so narekovali smeri razvoja teorije in prakse vzgojno-izobraževalnega dela. Besede Josipa Broza Tita so v mnogo primerih citirane kot spodbuda in opomin, kako je treba delati in česa ni priporočljivo narediti. Filipović ugotavlja, da je Tito znal ustvariti trdno vez med

politiko partije in pedagogiko in zaradi tega je bila »prevlada politike nad pedagogiko 'kultivirana' in sprejeta kot normalno dejstvo, kar je imelo pozitiven vpliv na razumevanje in vedenje političnih in strokovnih delavcev na ministrstvih, komitejih in odborih, pa tudi na pedagoge v različnih institucijah.« (Filipović 1971, str. 512) Da bi ilustriral omenjeno kultiviranje, navaja Filipović prioritete v razvoju mladih, ki jih je Tito poudaril, in to so učenje, fizični razvoj mladih in obnova porušene države. Nasprotno ravnanje bi imelo neizmerno negativne posledice »za osebnost učencev in prihodnost socialistične preobrazbe naše družbe« (prav tam). Mladina, predvsem podeželska, je pogosto *prostovoljno* sodelovala v delovnih akcijah leta 1949 in tja so prihajali predstavniki posameznih podjetij, da bi jih pridobili za delo v industriji in rudarstvu, s ciljem, da bi se onemogočila njihova vrnitev na podeželje (Kamberović 2000, str. 143). Kljub temu pa se je prav s procesom ustvarjanja industrijske družbe in slabljenja agrarne vloge ustvarjala drugačna podoba od tiste, ki je razvoj naroda opisovala na ravni besed. Jugoslovanska oblast je v svoji zaslepljenosti z ideološko obarvanim pogledom prezrla bistvo družbe, ki jo je hotela preobraziti, ker sta se zavest družbe in zavest voditeljev zelo razlikovali (prav tam). Premalo je bilo kritičnega presojanja procesov, ki so potekali v tistem času, in zavedanja, da mladi prihajajo iz družin, ki so prisiljene spremeniti svoja stališča, način življenja in razmišljanje. Realnost je bila zelo drugačna od tistega, kar je prikazovala literatura tega obdobja.

Pomembno vlogo v razvoju pedagoške teorije in prakse v povojnem obdobju je imel časopis *Nаша škola*, ki je bil oblikovan leta 1950. Ta časopis je vplival na spodbujanje empiričnih in teoretskih raziskav ter na prenašanje pedagoške teorije v prakso, z namenom pridobivanja mladih kadrov v znanosti (Muradbegović 1986, str. 146). Ustanovitelj časopisa je bil Pedagoško društvo Socialistične Republike Bosne in Hercegovine, ki je bilo ustanovljeno istega leta. To društvo je nastalo, kot poudarja Muradbegović, v času utrjevanja pedagoške teorije in prakse, ko je tako praktično kot teoretsko prišlo do jasnega razmejevanja in obračunavanja z oblikami dogmatizma, birokratizma in drugih »socializmu tujih pojavov v pedagogiki, kot tudi v vseh vzgojno-izobraževalnih institucijah in drugih oblikah družbenega življenja« (Muradbegović 1980, str. 300). Pedagoška teorija in praksa v takratni Bosni in Hercegovini sta se začeli vse bolj utemeljevati na osmišljanju lastnih rešitev, pri čemer sta se sklicevali na nauk »klasikov marksizma, izvorne dediščine narodnoosvobodilne revolucije in razvojne tokove ter odnose naše samoupravne socialistične družbe« (prav tam, str. 301). Nenehne pobude so prihajale iz kongresnih resolucij, programov in dokumentov KPJ in SKJ, še zlasti pa iz govorov, dela in sporočil Josipa Broza Tita. Člani omenjenega pedagoškega društva so veliko prispevali k razvoju pedagoške teorije in prakse ter so bili člani uredništva in različnih družbeno-političnih organizacij, institucij, komisij idr. (prav tam). V času razprave o pripravi šolske reforme v petdesetih letih se je šli očitati, da je v glavnem izobraževalna in premalo vzgojna. Kot *vzgojna* se je pri tem razumela vzgoja v duhu komunistične morale (Subotić 1985, str. 235). Ko je Miroslav Vrabec, profesor Višje pedagoške šole iz Banjaluke, na okrogli mizi o položaju učiteljev leta 1969 govoril o potrebi, da naj šolanje neposredneje koristi proizvodnji materialnih dobrin, je poudaril, da tak pristop zahteva premik pozornosti od vzgoje k izobra-

ževanju, zato se tudi sodobna pedagoška teorija »ob upoštevanju sedanje prakse razvija z inovacijami, ki predvsem pospešujejo izobraževalno usposabljanje mlade generacije [...]« (Ilić 1989, str. 314). Isti avtor se je vprašal tudi: »Ali ni indikativno, da ima šola program izobraževanja, a nima programa etičnega oblikovanja učencev, da sta teorija in praksa etičnega oblikovanja neprimerljivo slabše razviti od teorije in prakse izobrazbenega oblikovanja učencev? Učitelji so torej predvsem inštruktorji in organizatorji učenja učencev, in zato lahko imajo pozivi [...], da morajo biti učitelji najprej vzgojitelji, v današnjem svetu objektivno gledano samo deklarativni, in ne dejanski učinek.« (Prav tam)

Problem nepismenosti in njegovo reševanje

Pomembno je poudariti, da je bilo – ob tako veliki stopnji nepismenosti prebivalstva – težavno obnavljati državo in vnašati kakršne koli spremembe. K temu so prispevala leta pred vojno, ko je večina prebivalstva ostajala zunaj šole. V Bosni in Hercegovini je bilo leta 1941 okoli 70 % nepismenega prebivalstva, v osnovne šole s 4100 učitelji je hodilo okoli 150.000 učencev, razporejenih v 1100 štirirazrednih osnovnih šol, v srednjih šolah je bilo okoli 25.000 učencev in 1000 učiteljev in profesorjev, medtem ko predvojna Bosna in Hercegovina ni imela niti ene visokošolske ustanove, razen verskih (Šušnjara 2013a, str. 46). »Najtežja dediščina in posledice kolonialnega položaja Bosne in Hercegovine so bile na področju izobraževanja, znanosti, zdravstva in socialnega stanja.« (Šipovac 1975, str. 531–536)

Intenzivnejše delo na področju organizacije izobraževanja se je začelo že leta 1945, redno šolsko leto 1945/46 pa se je za osnovne šole začelo v novembru, ker se je šele konec avgusta zaključilo šolsko leto, ki se je začelo v juniju leta 1945 (Papić 1981, str. 100–102). »S tem se je začela aktivnost v vseljudskem izobraževanju in odpiranju osnovnih šol, ki so imele potrjen učni načrt in program. Iz teh šol se je razvila osemletna osnovna šola [...]« (Kalezić 1985, str. 10) Na področju izobraževanja v Bosni in Hercegovini je bilo zato treba začeti od začetka. Po vojni je v primernem stanju ostalo samo 101 šola v državi in 38 šol v zasebnih stavbah. Vzporedno z obnovo in izgradnjo države se je širila mreža šol, saj je na področju izobraževanja v velikem delu države že stoletja vladala praznina (Šušnjara 2013a, str. 46).

Partijski uradniki so poudarjali, da mora biti boj proti nepismenosti v Bosni in Hercegovini na prvem mestu. Ker se je opismenjevanje izvajalo brez dobro izdelanega načrta, so tečajji na začetku trajali samo dva tedna. Pri izobraževanju so bili najbolj angažirani učitelji in tudi študentje. Vladni organi so priporočali, da se prosvetna akcija izpelje predvsem prek kulturno-prosvetnih društev, a tudi prek različnih konferenc, raznih prireditev, predavanj, tiska, organiziranja dneva boja proti nepismenosti in »individualnega prepričevanja«. Pomembno vlogo v populariziranju kulturno-prosvetnih tečajev in tečajev opismenjevanja naj bi imeli absolventi učiteljskih tečajev. Pri tem se je posebej izpostavljalo izobraževanje kmečkih žensk, ki jih je bilo treba naučiti, kako skrbeti za zdravje in ga ohranjati, kako vzdrževati čistočo, kuhati raznovrstne in okusne jedi, kako

se pripravlja ozimnico, kako se vzgaja otroke, neguje bolnike ter porodnice idr. A kljub obsegu akcije in impozantnim podatkom o številu »opismenjenih« in »prosvetljenih« je bila realnost drugačna. Večine kmetov, še posebno žensk, branje in pisanje nista zanimala in so našli številne razloge, da so se izognili tej obveznosti (Dobrivojević 2011, str. 14–15). Po popisu leta 1953 je bilo v Bosni in Hercegovini 39,4 % nepismenih, vendar je ta podatek treba vzeti z zadržkom – tudi sami partijski uradniki so namreč priznavali, da so bili tečaji za opismenjevanje »bolj tek za številkami, kot pa je bilo dejansko opismenjenih ljudi« (prav tam). Dogajalo se je, da so osebo, ki je pozabila brati in pisati, ponovno povabili na tečaj in spet prešteli »opismenjene« (prav tam).

V teh petdesetih letih se je poudarjalo, da mora biti šola socialistična skupnost in da se spremembe ne smejo dogajati na površini. Šole so vseeno, še posebno gimnazije, počasi sprejemale proletarsko-razredni značaj in tako je Čolaković, kot navaja Subotić, leta 1956 ocenil, da »mora biti šola socialistične družbe predvsem izobraževalna, kar pomeni, da izobražuje aktivne delavce socialistične družbe. A to naša šola v teh desetih letih ni počela sistematično.« (Subotić 1985, str. 234)

V Akcijskem programu opismenjevanja in osnovnega izobraževanja delovno-aktivnega prebivalstva v Bosni in Hercegovini, ki ga je konec leta 1973 naredila Republiška konferenca SCSRN BiH, je bilo izpostavljeno, da nepismenost ni bila samo rezultat »kulturnega nasledstva«, ampak ekvivalent nesrečne zgodovine, »nazadnjaškega okupatorja, ki je vladal v najbolj črni temi poneumljanja zatiranih narodov na naših tleh« (Šipovac 1975, str. 531–536). Tako Šipovac priznava: »Samoumevno je, da nepismen človek ni kompetentna oseba ne v družini ne v proizvodnji – in ne v družbi kot celoti. Zato je nepismenost velika bolezen našega družbenega bitja, njegova največja in najtemnejša bolečina.« (Prav tam) Pozitivna gibanja so očitno vlagala velike napore na področju opismenjevanja, saj se je samo tako lahko prispevalo k razvoju celotne skupnosti in hkrati okrepilo komunistični režim in dogme, ki se jih je bilo treba naučiti in jih prenesti mladim in tudi delavskemu razredu, ki je bil večinoma nepismen. »V danem trenutku našega socialističnega razvoja se nepismenosti nikakor ne more in ne sme tolerirati. Samoupravna družba zahteva ozaveščenega državljanja, ki v skrajni instanci te družbe ne more smiselno graditi brez ustrezne stopnje izobrazbe in kulture.« (Prav tam) Zato je bil sprejet sklep, da nepismenost ni samo problem izobraževalnih institucij, ampak je to naloga celotne družbe in vseh njenih državljanov. Od skupno 109 občin v Socialistični republiki Bosni in Hercegovini je v letu 1975 polovica imela status ekonomsko nepopolno razvitega področja. Najbolj nerazvite občine so dobile tudi do 70 % sredstev za izgradnjo osnovnih šol od države, medtem ko so zelo razvite občine financirale program izključno s svojimi sredstvi (Hromadžić 1982, str. 4).

Kot smo že navedli, je bil v Bosni in Hercegovini po drugi svetovni vojni velik delež otrok, primerno starih za vstop v šolo, in obenem je bilo več deset tisoč tistih, ki so primerno starost za vstop v šolo že prerasli. V 718 osnovnih šolah je bilo prva povojna leta 120.722 učencev in 1434 učiteljev, šole so imele povprečno po 170 učencev in vsak učitelj je delal povprečno z več kot 80 učenci (Šušnjara 2013a, str. 48). Vzporedno z akcijo popravljanja, obnove in gradnje novih šolskih objektov je bil izdelan tudi koncept moderne osnovne šole z višjimi zahtevami glede

izobraževanja. Tako je že ustava iz leta 1950 razglasila obvezno osemletno šolanje za otroke od sedmega do petnajstega leta. Hitro naraščanje natalitete v letih po vojni in znatno povečanje števila otrok, primernih za šolanje, sta vodila k nenehnemu razkoraku med številom učencev in razpoložljivostjo šolskega prostora (prav tam). Toda tudi stotine zgrajenih šol v prvih desetih letih povojnega razvoja niso mogle zadovoljiti potreb v Bosni in Hercegovini. Konec šestdesetih let je bilo tako v državi 2948 osnovnošolskih zgradb z 9606 učilnicami (prav tam). V primerjavi z drugimi republikami in pokrajinami je bil tu zaznan največji obseg novogradnje šolskih prostorov. Kljub temu to ni bilo dovolj za število učencev, ki se je še vedno stalno povečevalo. Preobremenjenost šolskega prostora glede na število učencev na eno učilnico je bila tukaj za 28,6 % večja od povprečne vrednosti za osemletne osnovne šole v Jugoslaviji (prav tam). Hkrati je bila prisotna težnja relativnega zaostajanja vključenosti učencev glede na druge republike in pokrajine, pa tudi pogoji dela v šolah so bili neustrezni. Zaradi tega se je na začetku sedemdesetih let začela akcija izgradnje 1000 šol v Bosni in Hercegovini in začelo se je tudi podpisovanje družbenega dogovora o realizaciji vključenosti vseh šolskih obveznikov v osnovne šole (prav tam). Sprva se je načrtovala gradnja 1031 osnovnih šol, a se je zaradi demografskega gibanja in intenzivne izgradnje prometnih zvez pokazalo, da je mreža osnovnih šol precej razpršena in neracionalna. To je bil razlog za umik načrtov gradnje štirirazrednih osnovnih šol na področjih, kjer se je zelo zmanjševalo število šolskih obveznikov. Tako je bilo to število zmanjšano za 197 %, a je to hkrati pomenilo porast gradnje skupnega šolskega prostora za okoli 60.000 m², ker se je v osemletnih osnovnih šolah poleg učilnic načrtoval tudi prostor za razne laboratorije, delavnice idr. (prav tam). Poudarjalo se je, da se bodo sredstva, vložena v šolstvo, še posebno v kadre, mnogokratno vrnila skupnosti, za kar se je v Narodni skupščini leta 1957 še posebno zavzel Rodoljub Čolaković: »Danes je investicija v prosveto prav tako pomembna, če ne pomembnejša od investicije v tovarne in druge gospodarske objekte.« (Subotić 1985, str. 238) Če lahko sklepamo po statističnih kazalcih, je v obdobju od leta 1945 do leta 1953 izobrazbena raven bosansko-hercegovaškega prebivalstva rasla. Tako je bilo leta 1945/46 783 šol z 2161 učenci, leta 1952/53 pa je bilo 2353 šol in skupno 330.867 učencev (Kamberović 2000, str. 82). Kamberović tudi trdi: »[T]oda zaradi dejstva, da modernizacijski procesi niso zajeli celotne družbene sfere (še zlasti ne politike), se je na koncu tega obdobja pokazalo, da bosanska družba ni prestopila meje tradicionalizma in vstopila v kategorijo moderniziranih družb« (prav tam, str. 185).

Nastanek Katedre za pedagogiko

Kot je bilo že izpostavljeno, Bosna in Hercegovina med obema vojnama ni imela univerz, fakultet, višjih in visokih šol (razen verskih). V letu 1948 je bilo v celotni državi samo 4000 visokoizobraženih ljudi (Bevanda 2001, str. 17).

Univerza je bila v Sarajevu ustanovljena leta 1949, v Banjaluki leta 1975, v Tuzli leta 1976 in v Mostarju leta 1977. Filozofska fakulteta v Sarajevu je nastala leta 1950, Katedra za pedagogiko pa leta 1963. V Mostarju in Banjaluki so se

leta 1951 odprle višje pedagoške šole. Leta 1966 je nastala Akademija znanosti in umetnosti v Sarajevu (prav tam).

Hiter razvoj vzgojno-izobraževalnih institucij v Bosni in Hercegovini je pojeval tudi sodobnejšo obravnavo razvoja pedagoške teorije in prakse. Nastale potrebe so zahtevale strokovnjake pedagoge tako za delo v šolah kot tudi v drugih organizacijah združenega dela in v socialnih službah. Potreba po kadrih je torej nastala, še preden so bile ustvarjene razmere za oblikovanje teh kadrov na visokošolskih institucijah. Temu pritrjuje tudi podatek, da se je na Višji pedagoški šoli, odprti leta 1946 v Sarajevu, leta 1950 oblikovala Katedra za pedagogiko. Vendar je ta študij končala samo ena generacija 20 študentov, ker se je v tem času začel izvajati študij na Filozofski fakulteti v Sarajevu. Zaradi potrebe po strokovnem kadru v praksi je Ministrstvo za prosveto v Bosni in Hercegovini odločilo, da se leta 1954 določeno število izbranih učiteljev pošlje na študij pedagogike v Beograd in Zagreb. Prav ta skupina izbrancev je v času študija pokazala dobre rezultate in tako so bili oblikovani prvi kadri za ustanovitev Katedre za pedagogiko na Filozofski fakulteti v Sarajevu leta 1963 (Muradbegović 1984, str. 391).

Skoraj vsi bodoči profesorji na novoodprti Katedri za pedagogiko v Sarajevu so študirali in doktorirali v Beogradu. Med študenti iz Bosne in Hercegovine, ki so leta 1960 študirali v Beogradu, je večina imela zaključeno učiteljsišče in dve do tri leta delovne dobe praktičnega dela v šoli na delovnem mestu učitelja, nekateri pa so imeli tudi zaključeno višjo pedagoško šolo (Svrđlin 2005, str. 31). Podobno je bilo tudi z ustanovitelji Katedre za pedagogiko. Tudi profesorji Petar Mandić, Nikola Filipović, Muhamed Muradbegović in Branko Rakić so najprej delali na osnovnih šolah v Bosni in Hercegovini in v različnih prosvetnih odborih. Ob tem so izredno študirali pedagogiko in se pozneje zaposlili na Oddelku za filozofijo kot asistenti (Mandić in Filipović), po specializaciji v Beogradu pa so ustanovili Katedro za pedagogiko ter začeli pripravljati program in sprejem študentov. Pomembno je poudariti, da so bili vsi zgoraj navedeni profesorji člani SKOJ-a in pozneje KPJ-ja ter so imeli pomembne funkcije znotraj partijskih struktur, ob aktivnem sodelovanju v družbeno-političnem življenju. Profesor Filipović je bil celo predsednik Predsedstva Socialistične republike Bosne in Hercegovine (1988–1989).² Znano je, da je bil pomemben bosansko-hercegovski didaktik in avtor prvega učbenika *Didaktika* v Bosni in Hercegovini ter eden od četverice utemeljiteljev sodobne pedagoške misli v tej državi. Skupaj s profesorji Rakićem, Mandićem in Muradbegovićem³ je v šestdesetih letih 20. stoletja prispeval k preobratu v razvoju pedagoške misli

² Nikola Filipović (1926–2001) je bil pomemben bosansko-hercegovski (in jugoslovanski) didaktik in več kot 40 let javni in kulturni delavec. Njegov znanstveni in strokovni opus zajema 300 del. Osnovni področji njegovega znanstvenega dela sta bili vzgoja mladih in didaktika.

³ Muhamed Muradbegović (1928–1983): osnovna področja njegovega znanstvenega zanimanja so bila metodika osnovnošolskega pouka, težave visokošolske didaktike in vprašanja organizacije ter vsebine prostega časa mladih. Objavil je več del s to tematiko.

Petar Mandić (1927–1999) se je ukvarjal s težavami sodelovanja družine in šole, spolno vzgojo mladih in inovacijami pri pouku. Objavil je niz knjig in več kot 150 znanstvenih in strokovnih člankov. Bil je predsednik Zveze pedagoških društev Jugoslavije in Pedagoškega savjeta BiH.

Branko Rakić (1912–2002) se je ukvarjal s psihopedagogiko, pedagoško psihologijo, šolsko pedagogiko, metodologijo pedagoškega raziskovanja in psihologijo osebnosti. Objavil je več kot 200 znanstvenih in strokovnih del s teh področij (Komšić (ur.) 2010, str. 233–236).

in znanstvenoraziskovalne dejavnosti v vzgojno-izobraževalnem procesu na področju Bosne in Hercegovine. Do tega obdobja so se namreč pedagogi ukvarjali s tekočimi vprašanji pedagoške prakse in prosvetne politike, kar je bil v razmerah obnove in izgradnje šolskega sistema ter nezadostne razvitosti pedagoške teorije prepotraben proces. Filipović in omenjeni profesorji so »ob razvojno-aplikativnih vprašanjih raziskovali tudi temeljna teoretska vprašanja pedagogike, objavljali znanstveno-metodološko zasnovane raziskave, publicirali monografska dela, zasnovovali in zbirali znanstveni podmladek, vodili pedagoško založniško dejavnost in organizirali znanstvena srečanja.« (Ilić 2005, str. 51)

Seveda sta imela ustanovitev in delovanje Katedre za pedagogiko na Filozofski fakulteti v Sarajevu zelo velik pomen za razvoj pedagoške znanosti v državi. Omenjeni profesorji, pedagogi, so neposredno sodelovali v pripravi, vzpostavitvi in delovanju sprva Katedre za pedagogiko in pozneje Oddelka za pedagogiko in psihologijo, kot tudi pri ločevanju tega oddelka. Katedra za pedagogiko je prvo generacijo študentov vpisala leta 1963. K razvoju pedagoške znanosti so njeni člani prispevali tako »v tej sredini kot tudi širše, ker so bistveno prispevali k oblikovanju novih spoznanj in tehnologiji izobraževanja« (prav tam, str. 57). Prav tako so ti profesorji sodelovali v najpomembnejših aktivnostih Zveze pedagoških društev Bosne in Hercegovine in Jugoslavije; bili so uredniki pedagoških časopisov, ki so takrat izhajali (*Naša škola*, *Prosvjetni list*, *Porodica i dijete*), kot tudi ustanovitelji in uredniki pedagoške, psihološke in andragoške zbirke *Kreativnost* v okviru sarajevske založbe Svjetlost (prav tam).

Izmed vseh fakultet v nekdanji Jugoslaviji, na katerih se je izvajala pedagogika, se samo v Sarajevu niso izvajala predavanja iz predmeta zgodovina pedagogike in šolstva. Do leta 1969 je sicer gostoval prof. M. Ogrizović iz Zagreba, po tem pa so bila predavanja ukinjena. Profesor Filipović je, ob zavedanju nevarnosti marginaliziranja pomena zgodovine pedagogike in šolstva ter ignoriranja pedagoške dediščine, ki je bila pomembna za splošno kulturno dediščino države, nameraval rešiti ta problem. O tem pričajo teme takratnih magistrskih in doktorskih nalog, s katerimi je poskusil nekako zapolniti praznino zaradi zapostavljenosti zgodovine pedagogike in šolstva, kot na primer *Pedagoška misel v BiH 1918–1941* (kandidata Mladena Bevande) ali *Razvoj in problemi pedagoške znanosti v BiH 1945–1980* (kandidata Mileta Ilića). Da njegova prizadevanja niso bila zaman, vidimo iz referata ob praznovanju 20-letnice Oddelka za pedagogiko leta 1983, v katerem je bilo sklenjeno, »da se v najkrajšem času usposobijo kadri za potrebe raziskovanja zgodovine šolstva in pedagoških idej v Bosni in Hercegovini, ker so vidne potrebe posameznih regij in republike po teh kadrih« (Bevanda 2005, str. 118). Vendar se je na realizacijo tega sklepa čakalo polnih deset let.

Tudi Muradbegović navaja, da je Oddelek za pedagogiko s svojim znanstvenim angažiranjem spodbujal ustvarjanje potrebne klime, kar je imelo pomemben vpliv na širino in kakovost razvoja pedagoške misli v državi (Muradbegović 1986, str. 146–151). Na Oddelku za pedagogiko je bilo do leta 1979 14 zagovorov doktorskih disertacij in 28 zagovorov magistrskih tez iz pedagoških znanosti. Da pa so bile te teme pogosto režimsko določene in sprejete, se vidi iz naslovov posameznih magistrskih in doktorskih nalog – *Pedagoški smisel Marxovih del*, *Samoupravni*

sistem in vrednotne orientacije mladih, Odnos KPJ/SKJ do vzgoje in izobraževanja (Bevanda 2005, str. 118–121). Prvi profesor zgodovine pedagogike in šolstva na Oddelku za pedagogiko po uvedbi predmeta na oddelek leta 1993 je bil dr. Mladen Bevanda.

Sklep

Bosna in Hercegovina ni imela posebno plodnih tal za razvoj pedagoške misli, saj za to ni bilo zagotovljenih osnovnih institucionalnih pogojev. V letih po drugi svetovni vojni je na vseh področjih prevladovala družbena, gospodarska in kulturna zaostalost. Iz vsega navedenega je razvidno, da so različna obdobja v burni zgodovini Bosne in Hercegovine vplivala tudi na razvoj šolstva v tej deželi. Takratni režimi so na vseh ravneh izobraževanja določali način izvedbe pouka in primernost učnih vsebin. Po drugi svetovni vojni je bila dežela porušena in potreben je bil čas za obnovo in vzpostavitev normalnega življenja, kar pa je bil dolgotrajen proces, saj se je pojavljala težnja po hitri industrializaciji brez predhodno jasno postavljenih ciljev in predvidevanja tveganj. Kljub temu je vladajoča ideologija postavljala vidne (v smislu sodelovanja v boju in političnih aktivnostih) posameznike na pomembna mesta, kjer se je odločalo o izgradnji družbe in tudi o vprašanih prosvete in šolstva. Tako so ključna mesta v prosvetni politiki zavzemali ljudje, ki so hkrati imeli tudi visoke položaje v partiji in ki jih je slednja poslala na šolanje, da bi nato z njimi širila in spodbujala svoje ideje. Enaka situacija je bila tudi pri kadrovske zasedbi na novonastalih fakultetah v državi. Večina bodočih profesorjev je študirala v Beogradu ali Zagrebu, zatem pa so postali nosilci ali prenašalci idej samoupravnega socializma – sicer ni bilo možnosti za napredovanje. Tako sta v tem duhu nastali tudi pedagoška teorija in praksa ter se pod *budnim očesom* partije postopno razvijali. Čeprav so si številni politiki prizadevali za izločitev intelektualizma iz pouka in zmanjšanje vpliva gimnazij, ker naj bi se prav v teh »šolah čistih rok« podcenjevala vrednota dela, kot je pogosto trdil politik Rodoljub Čolaković, se to vendarle ni zgodilo v tolikšni meri, kot je bilo zaželeno. Navkljub vsem prizadevanjem, da bi se šolstvo v Bosni in Hercegovini moderniziralo, učitelji pa bi postali ključni dejavniki teh prizadevanj, je bilo to – presenetljivo – še naprej v težkem položaju ter neprestano pod nadzorom političnih interesov, pa tudi materialni položaj učiteljev ni bil na zavirljivi ravni. Premalo pozornosti se je namenjal tudi dejstvu, da so se za učiteljski poklic odločali predvsem tisti, ki niso imeli drugih možnosti. Zaradi tega so posamezni politiki pogosto opozarjali, da je osnovna šola temelj celotne družbe, in če se ta temelj ne bo gradil v socialističnem in sodobnem duhu, bo to negativno vplivalo na celotno šolstvo.

Literatura in viri

- Arslanagić, R. (1972). Vrijednost pionirskog samoupravljanja. V: R. Arslanagić, I. Dizdarević in P. Mandić (ur.). *Vaspitanje samoupravljanjem*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, str. 5–10.
- Bevanda, M. (2001). *Pedagoška misao u BiH 1918-1941*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Bevanda, M. (2005). Doprinos prof. dr. Nikole Filipovića povijesti pedagogije i školstva u BiH. V: M. Bevanda, M. Ilić, A. Pašalić, L. Pehar in M. Slatina (ur.). Nikola S. Filipović i njegovo djelo. Sarajevo: Filozofski fakultet Sarajevo, str. 118–121.
- Bročić, M. (1972). Mladi danas i sutra. V: R. Arslanagić, I. Dizdarević in P. Mandić (ur.). *Vaspitanje samoupravljanjem*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, str. 11–19.
- Dobrivojević, I. (2011). Od ruralnog ka urbanom. Modernizacija Republike Bosne i Hercegovine u FNRJ (1945-1955). V: H. Kamberović (ur.). *Identitet Bosne i Hercegovinu kroz historiju 2*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, str. 7–26.
- Filipović, N. (1971). Odnos pedagogije i politike u vremenu od 1945-1970. *Naša škola*, št. 9–10, str. 511–525.
- Hromadžić, M. (1982). Prevladan najveći problem u osnovnom obrazovanju. *Prosvjetni list*, št. 655, str. 4.
- Hromadžić, M. (1982). Najveći problem osnovnog obrazovanja je riješen. *Prosvjetni list*, št. 655. Sarajevo, str. 4–5.
- Ilić, M. (2005). Naučno-metodološke vrijednosti pedagoško-didaktičkog opusa profesora dr-a Nikole Filipovića. V: M. Bevanda, M. Ilić, A. Pašalić, L. Pehar in M. Slatina (ur.). *Nikola S. Filipović i njegovo djelo*. Sarajevo: Filozofski fakultet Sarajevo, str. 50–59.
- Ilić, M. (1989). Učešće bosansko-hercegovačkih naučnih pedagoških radnika u radu naučnih i stručnih skupova (1945-1980). V: N. Filipović, R. Arslanagić in V. Bandur (ur.). *Zbornik radova sa simpozijuma 100 godina učiteljstva u BiH*. Sarajevo: Veselin Masleša, str. 310–320.
- Kamberović, H. (2000). *Prema modernom društvu*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje.
- Komšić, I. (ur.). (2010). *Spomenica Filozofskog fakulteta u Sarajevu (1950-2010)*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Muradbegović, M. (1972). *Motivacija za učešće pionira u samoupravljanju*. V: R. Arslanagić, I. Dizdarević in P. Mandić (ur.). *Vaspitanje samoupravljanjem*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, str. 44–54.
- Kalezić, P. (1985). Počeci svenarodnog osnovnog obrazovanja. *Prosvjetni list*, št. 694, str. 10.
- Mesihović, M. (1987). Pozdravna riječ na svečanoj akademiji povodom 100 godina učiteljstva u Bosni i Hercegovini. *Naša škola*, št. 1–2, str. 3–5.
- Muradbegović, M. (1984). Dvadeset godina odsjeka za pedagogiju i psihologiju. *Naša škola*, št. 5–6, str. 391–400.
- Muradbegović, M. (1986). Fundamentalna i primjenjena istraživanja u pedagoškim naukama u BiH. *Naša škola*, št. 7–10, str. 146–151.
- Papić, M. (1987). Sto godina učiteljstva u BiH – referat na svečanoj akademiji. *Naša škola*, št. 1–2, str. 6–11.
- Papić, M. (1981). *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1941-1955*. Sarajevo: Svjetlost.
- Subotić, G. (1984). Pedagoške misli Rodoljuba Čolakovića. *Naša škola*, št. 3–4, str. 232–240.

- Svrđlin, Đ. (2005). Život i djelo Nikole Filipovića. V: M. Bevanda, M. Ilić, A. Pašalić, L. Pehar in M. Slatina (ur.). *Nikola S. Filipović i njegovo djelo*. Sarajevo: Filozofski fakultet Sarajevo, str. 29–44.
- Šipovac, N. (1975). Nepismenost-bauk prošlosti i sadašnjosti. *Naša škola*, št. 9–10, str. 531–536.
- Šušnjara, S. (2013a). *Razvoj specijalnog školstva u Bosni i Hercegovini od 1958. do 1990. godine*. Zagreb, Sarajevo: Synopsis.
- Šušnjara, S. (2013b). Učiteljstvo u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austro-Ugarske. *Anali za povjest školstva*, 12, št. 37, str. 55–74.

Prevedla: dr. Ksenija Domiter Protner